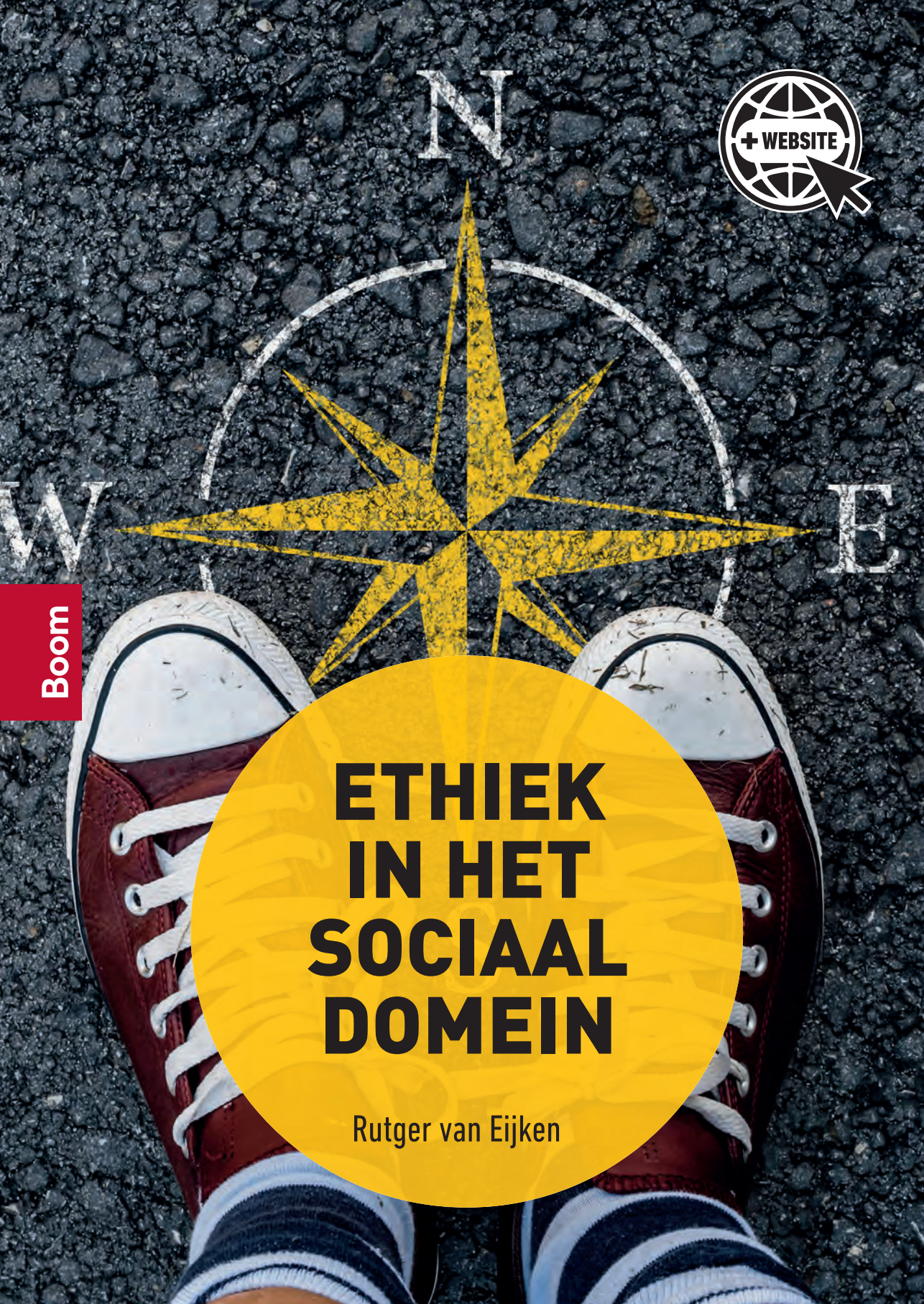

N

W

E

Boom

ETHIEK IN HET SOCIAAL DOMEIN

Rutger van Eijken

Ethiek in het sociaal domein

'Ik heb geen aandacht besteed aan de dingen waarin de meeste mensen belangen stellen, geld verdienen en zaken doen, militaire en politieke functies en wat de maatschappij verder aan ambten, clubs en partijen kent. (...) Ik heb me niet ingelaten met bezigheden waarmee ik niemand, u niet en mezelf niet, van nut zou zijn geweest. Maar ik heb iedereen persoonlijk benaderd om hem de grootste dienst te bewijzen die er volgens mij is en ben die kant opgegaan in een poging ieder van u ertoe te brengen nooit voor zijn zaken te zorgen voordat hij voor zichzelf had gezorgd en zijn morele en intellectuele kwaliteiten zoveel mogelijk had ontwikkeld, en evenmin voor de zaken van de samenleving voordat hij voor de samenleving had gezorgd...'

Plato, *Apologie van Socrates*

Een waarlijk goed en verstandig mens draagt alle wisselvalligheden van het lot zoals het behoort, en gebruikt de gegeven omstandigheden altijd om te doen wat het edelste is. Net zoals een goed legeraanvoerder de troepen die onder zijn bevel staan op de meest strategische wijze gebruikt, of de schoenmaker de mooiste schoenen vervaardigt uit het leer waarover hij beschikt, en hetzelfde geldt voor alle andere deskundigen en vaklieden. Als dat zo is, als een mens rustig allerlei zware tegenslagen draagt – niet uit gevoelloosheid, maar doordat hij edelmoedig en fier is – zal een gelukkig mens, nooit diep ongelukkig worden.

Aristoteles, *Ethica Nicomachea*

Ethiek in het sociaal domein

Rutger van Eijken

Boom

**inclusief
website!**

Met behulp van onderstaande unieke activeringscode krijg je toegang tot de website **www.ethiekinhetsociaaldomein.nl** voor extra materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 1ste druk. Na activering van de code is de website twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende druk geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken.

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Basisontwerp omslag: Dog & Pony, Amsterdam
Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag
Beeld omslag: GagoDesign/Shutterstock

© Rutger van Eijken & Boom uitgevers Amsterdam, 2021

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN: 9789024434411

ISBN e-book: 9789024434428

NUR: 133

www.ethiekinhetsociaaldomein.nl

www.boomhogeronderwijs.nl

Inhoud

Inleiding	7
1 Jij & de ideale wereld	13
1.1 Bouwen aan iets dat af lijkt	13
1.2 Bouwstenen voor een betere wereld	17
1.3 Eigen voorkeuren	19
1.4 Het voorgeschreven idee	21
1.5 Mensenrechten	22
1.6 Missie van het sociaal werk	24
1.7 Samenvattende opdracht	25
Oefening tussendoor I	27
2 Jij & de ander	31
2.1 De ander is geen ding	31
2.2 Het zien van de ander	34
2.3 De ander laten floreren	37
2.4 De bedoeling van je vak	39
2.5 Beroepscode Sociaal Werk	42
2.6 De ideale werker	42
2.7 Samenvattende opdracht	44
Oefening tussendoor II	45
3 Jij & een wereld vol verhalen	51
3.1 Alles is een verhaal	51
3.2 Natuur versus cultuur	53
3.3 Het verhaal en de auteur	55
3.4 Verhalend hulpverleners	56
3.5 Luisteren zonder oordeel	58
3.6 Het ontdekken van kapitaal	60
3.7 Afgestompt zijn	61
3.8 Samenvattende opdracht	63
Oefening tussendoor III	65
4 Jij & een ethisch bewustzijn	69
4.1 Spreken over ethiek	70
4.2 Een wijsgerige discipline	70
4.3 Ethiek	73
4.4 Waarden en normen	74

4.5	Ethische dilemma's	76
4.6	Verschillende perspectieven	79
4.7	Samenvattende opdracht	81
Oefening tussendoor IV		82
5	Jij & het maken van de juiste keuze	85
5.1	Verschillende belangen	85
5.2	Verschillende manieren van kijken	88
5.3	Logisch redeneren	95
5.4	Drogredenen op het spoor komen	97
5.5	Samenvattende opdracht	101
Oefening tussendoor V		102
6	Jij & jouw keuzes	107
6.1	Ken uzelve	108
6.2	Is de mens goed of slecht?	110
6.3	Hoeveel vrijheid verdraagt de mens?	113
6.4	De rol van emoties	114
6.5	Verwachtingen	115
6.6	Eisen aan burgerschap	117
6.7	Samenvattende opdracht	119
Oefening tussendoor VI		121
7	Jij & verschil maken in de praktijk	125
7.1	Zelfzorg	126
7.2	Waarom zou je eigenlijk?	128
7.3	De rol van religie	128
7.4	Ben je altijd jezelf of speel je rollen?	132
7.5	Heb je het lef?	132
7.6	Samenvattende opdracht	134
Literatuur		137
Verantwoording		139
Illustratieverantwoording		141
Register		143

Inleiding

Ethiek zie ik als een vorm van levenskunst. Ethiek draait om de vraag naar het goede leven en de goede handeling, en levenskunst draait kort gezegd om de vraag hoe je zelf je leven kunt vormgeven, hoe je je staande houdt en voor jezelf kunt zorgen in een steeds veranderende wereld. Verder trekt het woord 'kunst' uit levenskunst mij aan. Net als bij een kunstwerk staat bij ethiek vooraf niet direct vast hoe iets moet of hoort. Wie een schilderij maakt, kiest immers zelf de lijnen of kleuren en bepaalt al doende of het schilderij goed of minder goed is, of het gelukt is of niet. En dat oordeel over 'lukken' is dan vaak ook nog een kwestie van smaak, het is afhankelijk van de criteria waarop jij, of iemand anders, het werk beoordeelt. Het idee van het goede en het juiste hangt dus van nogal veel factoren af en over die factoren gaan we het in dit boek hebben. Niet over de vraag wat een kunstwerk tot een goed kunstwerk maakt, maar wel over de vraag wat het leven tot een goed leven maakt en specifiek over wat eigenlijk goed hulpverlenerschap is.

Een pasklaar antwoord op die vraag is er dus niet. Het antwoord hangt namelijk af van hoe je zelf in het leven staat, welke vooroordelen je hebt, wat je verwacht van jezelf, van een ander en van het leven. Jouw idee van het goede leven is ook afhankelijk van hoe je bijvoorbeeld naar zingeving kijkt, op welk mensbeeld jij je handelen baseert en bijvoorbeeld met welk gemoed, met welke stemming, je doorgaans door het leven wandelt. Veel van de antwoorden op die vragen zijn persoonlijk en daarom kan dit vak ook geen voorgeschreven, prescriptieve, antwoorden geven. Deze antwoorden bestaan wel, bijvoorbeeld in beroepscodes, wetten, verdragen als de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens of de huisregels van de instelling waar je werkt, maar ook over die voorschriften kun je tal van vragen stellen. En dat gaan we dan ook doen.

Ethiek is nu eenmaal een vak zonder pasklare antwoorden. Het gaat niet zozeer om kennis, maar eerder om het onderbouwen van je keuzes en om het zelf beantwoorden van de vraag waarom je gedaan hebt wat je gedaan hebt of om voor jezelf te bepalen wat het beste is om te doen. Ethiek, het idee van het goede leven, helpt je dus je gekozen aanpak achteraf te verantwoorden of je keuzes vooraf te overwegen.

Die aanpak en keuze zijn vaak gebaseerd op een combinatie van je eigen voorkeur, je eigen (dikwijls onbewuste) overtuigingen, de belangen van verschillende betrokkenen, de richtlijnen van de instelling waar je werkt, de beroepscodes en hoe jij de situatie inschat. Dit maakt dat jouw keuze voor het 'juiste' per situatie verschillend is en sommige studenten vinden dat maar lastig. En niet alleen studenten. Veel mensen vinden het lastig om met vragen te leven. Het liefst willen

ze antwoorden en willen ze duidelijk weten wat ze moeten doen. Niet voor niets staan veel tijdschriften vol met kant-en-klare recepten: de tien stappen naar geluk, de vijf stappen naar een goed seksleven, goed leiderschap in drie dagen en het schrijven van een bestseller in een week.

Zulke stappenplannen zijn allemaal mooi en overzichtelijk, maar ze wekken ook de indruk dat het leven maakbaar is. Dat je door wat simpele richtlijnen te volgen al je doelen kunt bereiken. Zo zit het leven vaak niet in elkaar. En zo werkt het niet bij liefde, bij vriendschap of bij iemand die vraagt naar de zin van zijn of haar leven. Ook bij deze vragen is er geen pasklaar antwoord. We hebben allemaal een idee van een goede relatie, maar tot een echte definitieve handleiding voor de liefde zijn we nooit gekomen. Er is veel geschreven over vriendschap, maar als je mensen vraagt wat dat nu precies is, komen ze daar niet altijd gemakkelijk uit. De een ziet vriendschap in samen vissen en zwijgend naar een dobber staren, de ander ervaart het alleen in diepe betekenisvolle gesprekken en weer een ander heeft aan oppervlakkig kletsen en grappen maken in een kroeg genoeg. Zo komen er allerlei verhalen en associaties over vriendschap op, maar de optelsom van al die verhalen zorgt niet voor een sluitende definitie van de perfecte vriendschap. Voor iemand die geen vrienden heeft en niet weet hoe hij vrienden moet maken, kunnen we dus ook geen kant-en-klaar stappenplan maken om vriendschappen te sluiten. Ergens weten we allemaal hoe het werkt, maar als we het uit moeten leggen, is het ineens vaag en ingewikkeld.

Zo werkt dat ook met de ethiek. Ergens hebben we allemaal een notie van goede zorg, goede hulpverlening of goed onderwijs en allemaal doen we vanuit dat idee ongetwijfeld intuïtief wat ons het beste lijkt. De vraag is alleen of we die notie van het goede en onze intuïtie onder woorden kunnen brengen. Kunnen we uitleggen waarom we doen wat we doen, of waarom we vinden wat we vinden? En weten we zelf wel met welke overtuigingen we in het leven staan? Met welke vooroordelen we naar anderen kijken en met welk verhaal over onszelf we door de wereld stappen? Hoe diep en rijk is onze zelfkennis? Hoe goed snappen we het leven eigenlijk en met welke informatie vormen we dan onze mening over onszelf, de ander en de samenleving?

Met deze vragen gaan we ons in dit boek bezighouden. De bedoeling van dit boek is een bijdrage te leveren aan jouw persoonlijke, professionele, culturele en intellectuele ontwikkeling, zodat jij bewuster en met meer algemene kennis en zelfkennis in het leven staat. Zonder zelfkennis kunnen we immers niets zinnigs zeggen over de wereld, onszelf en onze cliënten. In dit boek maak je kennis met verschillende stromingen in de ethiek, verhoud jij je tot grote denkers en probeer je de ethische vraagstukken te herkennen in casussen die spelen in het sociaal domein. Zo zul je gaandeweg meer leren over jezelf, je keuzes en handelingsalternatieven. Ook staan we stil bij zelfzorg. Wie met mensen werkt is immers zijn eigen gereedschap. Zoals een timmerman moet zorgen dat zijn hamer, zaag, beitel en waterpas goed functioneren, moet iemand die

met mensen werkt zorgen dat hij zelf goed blijft functioneren. Dit kan hij doen door zo nu en dan afstand te nemen, goed te reflecteren, grenzen te bewaken en misschien zelfs door een heel ander kompas voor compassie en empathie te ontwikkelen. We komen daar uitgebreid op terug.

Ethiek is een wijsgerige discipline en we zullen in dit boek dan ook vaak teruggrijpen op andere disciplines uit de filosofie. Ethiek houdt zich bezig met de vraag naar het goede leven en daar zullen we dan ook vooral mee bezig zijn. Maar we verdiepen ons ook in vragen als wat de mens eigenlijk is (de wijsgerige antropologie), wat we kunnen weten (de epistemologie) en wat we mogen hopen, en wat het eigenlijk betekent om te 'zijn' (de metafysica). Zo is dit boek dus een reisgids vol vragen en verwondering over zaken die alledaags en normaal lijken. Verder hanteer ik in dit boek een postmodern standpunt. Namelijk het idee dat alles een verhaal is, dat er buiten de natuur nauwelijks vaststaande waarheden zijn en dat ieder mens de auteur van zijn eigen leven is en dus zijn eigen verhaal kan schrijven. Dit uitgangspunt maakt dat dit boek je niet voorschrijft wat het goede leven is, maar je uitnodigt te ontdekken wat voor jou werkt.

In dit boek gaan we dus op een reis waarin je mogelijk oude bakens loslaat en nieuwe leert kennen. Die reis gaat langs zeven hoofdstukken. Elk hoofdstuk bevat kennis, per onderdeel reflectievragen en afsluitend een aantal samenvattende oefeningen om alles nog eens te verwerken met als doel je zelfkennis en inzicht te vergroten. In het eerste hoofdstuk buigen we ons over de vraag wat jij als de goede samenleving ziet. Of je bijvoorbeeld vindt dat iedereen mag doen wat hij wil en optimaal vrij moet zijn, of dat je liever hebt dat iedereen zich netjes gedraagt en altijd kan terugvallen op de ander. Kortom, we gaan op zoek naar jouw ideale wereld en naar de bouwstenen waaruit die wereld is opgebouwd. In het tweede hoofdstuk maken we de overstap van onszelf naar de ander en vragen we ons af wat nu eigenlijk een goede sociaal werker is. Welke eigenschappen moet zo iemand hebben? Hoe moet hij zich gedragen? En wat moet een goede sociaal werker eigenlijk weten of kunnen? Van jezelf en de hulpverleners gaan we in hoofdstuk 3 door naar de mensen voor en met wie we werken. Hoe bekijken wij de cliënt, klant of student eigenlijk? Hebben we oprechte aandacht? Kunnen we zijn of haar verhaal echt horen? Wat is ons eigen verhaal eigenlijk? En hoe vertellen we al die verhalen aan andere spelers en waarom zouden we dat eigenlijk doen? Na al deze kwesties stellen we ons in het vierde hoofdstuk de vraag wat ethiek nu precies is. Daarbij komen ook begrippen als waarden, normen, moraal en normatief handelen voorbij. Weet jij bijvoorbeeld wat jij van waarde vindt in het leven en waarom je dat vindt? Verdraag je het als iemand heel anders over dingen denkt? En in hoeverre mag dit effect hebben op jouw leven en de keuzes die je daarin maakt? In hoofdstuk 5 duiken we in de wereld van dilemma's, verschillende perspectieven om die op te lossen en ga je zelf met casussen aan de slag. In hoofdstuk 6 onderzoek je op welke overtuigingen en mensbeelden jij je keuzes uit hoofdstuk vijf gebaseerd hebt. Hoe kijk je eigenlijk tegen de mens in het algemeen aan? Wat is je visie op

het leven? Is het leven zinvol? Is de mens van nature goed of juist slecht? Kun je de hele mens zien; richt je je het liefst alleen op zijn kracht of focus je juist op zijn kwetsbaarheid? En welk effect heeft dit alles dan op hoe je met mensen en situaties omgaat? We besluiten het boek met een zevende hoofdstuk waarin alles nog eens voorbij komt en je gaat onderzoeken hoe jij verschil kunt maken in de wereld met alle inzichten die je hebt opgedaan.

Zo werken we in dit boek van een eerste intuïtie of idee over de goede samenleving en de ideale sociale werker in zeven hoofdstukken naar praktische eerste stappen die je meteen kunt zetten om jouw leven en het leven van een ander een beetje beter te maken. Natuurlijk zijn er al duizenden boeken geschreven over ethiek en ook al tientallen boeken over ethiek in het sociaal domein. Toch durf ik te zeggen dat dit boek anders is. Minder wetenschappelijk, minder theoretisch en meer praktisch, en vooral erg persoonlijk. Ethiek gaat namelijk vooral over jou. Over wat jij als het goede leven ziet, wat voor jou belangrijk is en wat jij doet of juist laat – met en voor de mensen met wie je samenwerkt. Ga dus mee op pad door dit boek en leer meer over jezelf, je opvattingen over het leven en je (voor)oordelen over mensen, om zo tot een stevig kompas te komen voor het goede leven en het juiste handelen.

Ethiek is zoals gezegd een vak met veel open vragen en weinig heldere antwoorden. Niet vanuit bewuste vaagheid, maar omdat het aan jou is om tot goede, gefundeerde, eigen antwoorden te komen op de vragen naar het goede leven en naar goed hulpverlenerschap. Met dit boek daag ik je uit die zoektocht aan te gaan en je onder te dompelen in een wereld waar niets zeker is. Leer vragen te verdragen en ik beloof je dat je straks na wat worstelen en peinzen, met wellicht wat zweet en tranen, gelouterd weer boven komt en vanaf dan verschil kunt maken voor jezelf en voor anderen. De simpele reden daarvoor is dat je na dit boek veel over jezelf, de ander en de wereld hebt nagedacht en je met die inzichten anders in het leven zult staan. Je zult inzien dat goed vakmanschap iets anders is dan het uitvoeren van een taakomschrijving en dat het veel meer om jouw omgang met jezelf, de ander en wereld gaat.

Goede reis!

Rutger

Jij & de ideale wereld

1

*I'm gonna make a change,
for once in my life
It's gonna feel real good,
gonna make a difference
Gonna make it right
As I turn up the collar on
my favorite winter coat
This wind is blowing my mind
I see the kids in the streets,
with not enough to eat
Who am I to be blind?
Pretending not to see their needs?*

Michael Jackson in *Man in the Mirror*

Centrale vraag: Hoe ziet jouw ideale samenleving eruit?

In dit hoofdstuk gaan we het hebben over jouw ideale wereld. Over wat jij belangrijk vindt voor de aarde en de mensen, planten en dieren die erop leven. Dat lijkt misschien een groot en ambitieus project en dat is het ook. Toch is het goed dat je als start van deze reis bedenkt waar jouw ideale wereld uit bestaat en hoe je denkt over de goede samenleving en het goede leven. Door inzicht te krijgen in je eigen droombeelden over het leven, kun je immers beter aan die idealen werken.

Het doel van dit eerste hoofdstuk is dan ook dat je weet waaruit jouw ideale wereld bestaat, zodanig dat je voor ogen hebt waaraan je wilt werken met jezelf, de ander en de samenleving.

1.1 Bouwen aan iets dat af lijkt

De wereld lijkt een gegeven iets. Je wordt erin geboren en alles is voorhanden. Er is meteen kleding, voedsel, een naam en taal waarin mensen je aanspreken. Je kunt wandelen op stoepen, rijden door straten, je vergapen aan etalages van dure winkels. Op school krijg je vakken als taal, rekenen en aardrijkskunde en

Ethiek in het sociaal domein neemt je mee op een reis door je ethisch bewustzijn. Jouw persoonlijke zoektocht als toekomstig sociaal werker staat centraal. Je maakt kennis met ethiek, van klassieke theorieën tot hedendaagse ethische vraagstukken, en leert dit direct toepassen op casussen uit het sociaal werk. Door deze focus op het werkveld en de hedendaagse wereld, zonder daarbij de filosofische theorie te veel los te laten, sluit het boek goed aan op je belevingswereld. Je leert zo verschil te maken in de praktijk.

Je vertrekt vanuit je eigen ideeën over de goede samenleving en de ideale sociaal werker. Je leert praktische stappen te zetten om ethische kwesties in je toekomstige werkveld aan te pakken. Ook ga je aan de slag met de (eigen) impliciete overtuigingen en vooroordelen die je kunnen belemmeren in het ethisch uitoefenen van je vak. Ethiek draait vooral om jouw opvattingen over het leven en de medemens. Dit boek biedt een stevig fundament waarop je de keuzes die je maakt in het leven kunt baseren. Ethiek draait immers om de keuzes die jij maakt.

Dit boek is bedoeld voor studenten binnen het sociaal domein. Door het combineren van de theorie met casussen en reflectievragen is dit vooral een praktisch boek. Het boek gaat gepaard met een website, www.ethiekinhetsociaaldomein.nl, waarop verdiepende opdrachten en video's te vinden zijn.

Rutger van Eijken is docent Social Work bij Avans in Breda. Hij richt zich op vragen rondom goed hulpverlenerschap en geeft les in filosofie, ethiek en levenskunst.

9 789024 434411

www.ethiekinhetsociaaldomein.nl
www.boomhogeronderwijs.nl